

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Beden Eğitiminin İlk Adımları

Mehmet Akarsu¹

Özet

Bu bölüm, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e beden eğitiminin dönüşümünü analiz ederek modern devletin bedeni nasıl bir siyasi, pedagojik ve biyopolitik alan olarak yeniden tanımladığını ortaya koymaktadır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile jimnastiğin zorunlu ders haline gelmesi, bedenin ilk kez kurumsal ve hukuki bir kategori olarak eğitim sistemine dahil edilmesini sağlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde yapılan düzenlemeler ise beden eğitiminin sağlık, askeri hazırlık ve ulus-inşa süreçleriyle bütünleşmesine zemin hazırlamıştır. Selim Sırrı Tarcan'ın İsveç jimnastiğini Osmanlı'ya uyarlaması, pedagojik açıdan bilimsel, çocuk merkezli ve sağlık temelli bir modelin yerleşmesini sağlayarak Cumhuriyet müfredatının temelini oluşturmuştur. Bölüm, Cumhuriyet'in beden eğitimi politikalarının Tanzimat'tan itibaren gelişen kurumsal birikim, gençlik örgütlenmeleri ve modern spor kültürü üzerine inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e beden eğitiminin dönüşümünü anlamak, yalnızca bir dersin tarihsel gelişimini izlemek değil aynı zamanda modern devletin bedeni nasıl tanımladığını, disiplin altına aldığını ve toplumsal amaçlara yönelttiğini incelemek anlamına gelir. Bu çerçevede 19. yüzyılın ortalarından itibaren beden, siyasi düşüncenin, eğitim reformlarının, ulus-inşa girişimlerinin ve biyopolitik stratejilerin merkezine yerleşmiştir. Devlet, askeri yenilgiler ve uluslararası rekabet baskısı altında hem nüfusun sağlık durumunu hem de gençliğin fiziksel kapasitesini geliştirmeyi bir modernleşme meselesi olarak görmüştür. Okullar ise bu hedeflerin gerçekleştirileceği kurumsal laboratuvarlar haline gelmiştir. Tanzimat'la

1 Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü, e-mail: mehmet_akarsu@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8149-801X>

başlayan ve II. Meşrutiyet döneminde ivme kazanan bu dönüşüm, bedeni yalnızca güçlendirilmesi gereken bir fiziksel varlık olarak değil, düzenlenmesi, gözetilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir politik kaynak olarak tanımlar. Bu tarihsel yönelim, günümüzde beden eğitimi derslerinin öğrencilerin kurumsal aidiyetlerini ve okula bağlanma düzeylerini artırmadaki rolüyle pedagojik bir süreklilik arz etmektedir (Sagın ve ark., 2025).

Bu dönüşümün ilk sistematik adımı, Osmanlı eğitim yapısını merkezileştiren ve ders programlarını devlet denetimine alan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile atılmıştır. Jimnastiğin rüşdiye programına zorunlu ders olarak eklenmesi, beden eğitiminin ilk kez hukuki bir statü kazanması, öğretmen niteliğinin tarif edilmesi ve okullarda uygulanacak hareketlerin içeriğinin tanımlanması bu sürecin temel göstergeleridir. Nizamname, Cumhuriyet döneminde beden eğitiminin ulusal öğretim programları içinde merkezi bir yer edinmesinin yapısal öncüsüdür. Nizamname ile çerçevesi çizilen bu alan, II. Meşrutiyet döneminde Selim Sırrı Tarcan'ın İsveç jimnastiğini Osmanlı eğitim sistemine uyarlamasıyla derinlik kazanmıştır. Tarcan'ın hareket fiziği, sağlık bilgisi, oyun pedagojisi ve ritmik jimnastik temelli yaklaşımı, önceki dönemlerin askeri talim ağırlıklı beden anlayışına alternatif bir modern pedagojik model sunmuş ve böylece beden eğitimi, bilimsel bilgiye dayanan bir öğretim alanına dönüşmüştür. Tarcan'ın etkinliği, yalnızca dersin içeriğini değil, bedeninin toplumsal ve ahlaki anlamını da dönüştürmüş ve gençliğin hem fiziksel gelişiminin hem de karakter terbiyesinin bir aracı olarak görülmesini sağlamıştır.

Bu pedagojik dönüşüm, ancak öğretmenlerin niteliğinin yükselmesi ve ders materyallerinin oluşturulmasıyla sürdürülebilirdi. Bu nedenle geç Osmanlı döneminde ilk beden eğitimi ders kitapları, İsveç jimnastiğinin uyarlamalarını, hareket serilerini, oyun listelerini ve sağlık bilgilerini sistematik hale getirmiş ve öğretmen yetiştirme girişimleri ise beden eğitiminin uzmanlık gerektiren bir meslek alanı olarak tanınmasını sağlamıştır. Açılması planlanan Terbiye-i Bedeniye Darülmuaallimini, muallim mekteplerine konan uygulamalı jimnastik dersleri, öğretmenlere verilen kurslar ve Tarcan'ın müfettişlik faaliyetleri, Cumhuriyet döneminin mesleki formasyon altyapısının doğrudan tarihsel öncülleridir. Bu birikime, okul dışındaki spor kulüpleri, izcilik örgütlenmeleri, güç dernekleri, beden terbiyesi yurtları gibi kurumsal gelişmeler eşlik etmiştir. 1908 sonrasında hızla çoğalan bu yapılar, gençliği beden üzerinden örgütleyen yeni toplumsal pratikler oluşturmuş ve sporun kamusal görünürlüğünü artırarak Cumhuriyet'in beden politikalarına toplumsal bir taban hazırlamıştır. Bu kurumlarda geliştirilen ideolojik söylemler (vatansever gençlik, sağlam vücut, disiplin, ahlak gibi) Cumhuriyet'in beden terbiyesi söylemiyle büyük ölçüde örtüşmüş, böylece

1930'lar Türkiye'sinin politik beden rejiminin kültürel temelleri daha Meşrutiyet yıllarında inşa edilmiştir.

Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e beden eğitiminin ilk adımlarını anlamak, birbirine bağlı beş temel eksenli birlikte değerlendirmeyi gerektirir. Bunlar Tanzimat ve II. Meşrutiyet döneminde beden eğitimi uygulamaları, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ve jimnastik derslerinin resmi olarak programa girişi, Selim Sırrı Tarcan ve İsveç jimnastik sisteminin etkisi, İlk beden eğitimi ders kitapları ve öğretmen yetiştirme çabaları ve Cumhuriyet'e zemin hazırlayan kurumsal gelişmelerdir.

Bu bölüm, söz konusu beş eksenli tarihsel süreç içinde ayrıntılı biçimde inceleyerek Cumhuriyet dönemindeki beden eğitimi politikalarının hangi ideolojik, pedagojik ve kurumsal miras üzerine inşa edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet Döneminde Beden Eğitimi Uygulamaları

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde beden eğitimi uygulamaları, sadece bir ders alanının tarihi olarak değil aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin beden üzerinden okunabildiği bir laboratuvar olarak görülebilir. Devlet, 19. yüzyıl ortalarından itibaren askeri yenilgilerin, nüfus kayıplarının ve uluslararası rekabetin baskısı altında, modern okullar aracılığıyla sağlıklı, disiplinli ve itaatkar bir insan tipi inşa etmeye yönelmiş ve bu süreçte beden eğitimi, disiplin teknolojileri ile sağlıkçı söylemin kesiştiği stratejik bir alan haline gelmiştir. Foucault'nun bedenlerin terbiye edilmesine dair kavramsallaştırması, Tanzimat ve II. Meşrutiyet okullarında egzersiz, talim ve jimnastiğin yoğunlaştırılmasıyla somutlaşan bir biyopolitik yönelimi gösterir ancak burada özgül Osmanlı bağlamı, geleneksel spor kurumlarının kalıcılığı ve İslami ahlak çerçevesiyle birlikte düşünülmelidir (Çelik ve Bulgu, 2010).

Tanzimat öncesinde beden, esas olarak askeri işlevler ve geleneksel spor kurumları etrafında örgütlenmişti. Tekke ve zaviyelerin bir kısmı spor tekkesi niteliği taşıyor, genç erkekler burada güreş, okçuluk, cirit ve binicilik gibi alanlarda hem fiziksel hem ahlaki bir eğitimden geçiyordu. Kırkpınar güreşleri, cambazhaneler ve saray oyunları, bedeni hem gösteri hem güç alanı olarak sahnelerken, bu kurumların içinde disiplin, hiyerarşi ve rütbe düzenleri de mevcuttu (Soyer, 2004). Tanzimat'la birlikte, bu geleneksel alanlar önemini bütünüyle yitirmedi fakat medrese dışı modern okulların açılması ve Avrupa tarzı sporların tanınmasıyla birlikte, beden terbiyesinin

anlamı değişmeye başladı. Artık beden sadece bireysel yiğitlik ya da maharetin değil devlet gücünün ve ulusal varlığın taşıyıcısı olarak görülüyordu.

Bu dönüşümün kurumsal düzeydeki ilk büyük adımı, 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* oldu. Nizamname, ilköğretimden Darülfünuna uzanan tüm eğitim basamaklarını tanımlıyor, okul türlerini, ders programlarını ve merkezi yönetim mekanizmalarını ayrıntılı biçimde düzenliyordu. Somel'in aktardığına göre Nizamname, Osmanlı eğitim sistemini medrese ağırlıklı yapıdan uzaklaştırıp, laik ve devlet denetimindeki bir kamu eğitimi rejimine dönüştürmeyi amaçlıyordu. Beden eğitimi de bu yeni rejimin parçalarından biri olarak tasarlandı (Somel, 2001). Özellikle rüşdiyelerin programında "jimnastik" dersinin açıkça zikredilmesi, beden eğitiminin ilk kez hukuken tanınmış bir ders haline gelmesi bakımından tarihsel bir eşiktir.

Soyer (2004)'in Tanzimat dönemi okul programları üzerine yaptığı ayrıntılı inceleme, bu eşikteki gerilimleri görünür kılar. İncelemede Maarif salnameleri, program kitapçıları ve çeşitli arşiv belgelerini karşılaştırarak, 1869 sonrasında erkek rüşdiyelerin ders çizelgelerinde jimnastiğin yer aldığını ancak kız rüşdiyeleri ile Darülmualimin ve Darülmualimat programlarında bu derse yer verilmediğini gösterir (Soyer, 2004). Böylece beden eğitimi, cinsiyet ve okul türleri arasında eşitsiz bir şekilde dağıtılmış ve erkek çocuklar için bedeninin disipline edilmesi, kız çocuklara kıyasla çok daha erken ve doğrudan bir devlet politikası haline gelmiştir.

Nizamname sonrasında beden eğitiminin en yoğun biçimde uygulandığı kurumlar, askeri okullar olmaya devam etti. Mekteb-i Harbiye ve askeri idadilerde, Alman Turnen geleneği ile Fransız Amoros sisteminin karışımı olan aletli jimnastik, ders programlarının merkezindeydi. Barfiks, paralel, halka, trapez gibi aletler kullanılıyor ve öğrenciler sert komutlarla yürüyüş, sıçrama, tırmanma ve denge hareketleri yapıyordu. Bu uygulamalar hem bedensel gücü hem de komutlara mutlak itaati geliştirmek amacı taşıyordu (Soyer, 2004). Ancak bu sistem, çocukların yaş gelişimini ve sağlık durumunu yeterince gözetmediği için pedagojik bakımdan sorunlu görülüp daha sonradan Selim Sırrı Tarcan'ın sert eleştirilerine de hedef olmuştur.

Soyer (2004)'in arşiv belgelerine dayanarak ortaya koyduğu tablo, beden eğitimi öğretmenleri istihdamının da büyük ölçüde yabancı uzmanlar üzerinden yürütüldüğünü gösterir. İlk jimnastik öğretmenleri arasında Fransız Moiroux, Curel ve Martinetti gibi isimler öne çıkar ve bunları, Yunan asıllı cambaz Stangali takip eder. Bu kişiler hem Harbiye hem Tophane ve Bahriye Mekteplerinde jimnastik dersleri vermiş, daha sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanisi gibi sivil kurumlarda da görev almışlardır. Bu durum modern

beden eğitiminin Osmanlı'ya büyük ölçüde ithal öğretmenler eliyle girdiği şeklinde yorumlanır. Yerli beden eğitimi öğretmenliğinin kurumsallaşması ise II. Meşrutiyet sonrasında bile tamamlanamayacaktır.

Tanzimat döneminde beden eğitiminin askeri okullardan sivil okullara yayılmasında Galatasaray Mekteb-i Sultanisinin özel bir yeri vardır. 1868'de açılan okulun nizamnamesinde, genel dersler arasında jimnastik de sayılmış ve okul içinde bir jimnastikhane kurulacağı, öğrencilere yaş ve gelişimlerine uygun hareketler yaptırılacağı belirtilmiştir (Soyer, 2004). Ancak pratikte uygulanan program, daha çok askeri kökenli aletli jimnastik kalıplarını tekrarlamıştır. Özellikle Stangali'nin döneminde barfiks ve trapez gibi aletlerle yapılan zorlayıcı hareketler, öğrencilerde kaygı yaratmış ve ailelerin bir kısmı bu dersi cambazlık ve tehlikeli oyun olarak algılamıştır. Bu algı, beden eğitiminin meşruiyetini zedeleyen önemli bir faktörmüş ve Tarcan'ın İsveç jimnastiğiyle çözmeye çalışacağı pedagojik sorunun tarihsel arka planını oluşturmuştur (Özçakır, 2016).

Sivil ve askeri okulların farklı düzeylerinde beden eğitimi dersinin statüsünü bir arada görmek, Tanzimat'ın çelişkili mirasını ortaya koyar. Seçili okul türleri açısından yaklaşık şöyle bir tablo çizmek mümkündür: Rüşdiyelerde jimnastik dersi, Nizamname sonrasında teorik olarak zorunlu hale gelmiş ancak uygulamada öğretmen ve mekan eksikliği nedeniyle birçok yerde işlenmemiştir. İdadilerde ve sultanilerde ders daha istikrarlı görünmekte, özellikle Galatasaray gibi seçkin okullarda yabancı uzmanlar aracılığıyla sürdürülmektedir. Darülfünun'da ise beden eğitimi dersinin sistematik bir karşılığı yoktur. Burada beden, daha çok harp okullarında ve askeri okullaşma içinde disipline edilmektedir. Bu dağılım, beden eğitiminin Tanzimat boyunca herkese açık bir yurttaşlık hakkı olmaktan çok, seçkin erkek öğrenciler ve askeri kadrolar için tasarlanmış özel bir uygulama alanı olduğunu düşündürür.

Tanzimat'ın bir diğer önemli boyutu, beden eğitimi okul dışına taşıyan kulüpleşme sürecidir. 1860'lardan itibaren İstanbul ve İzmir'de İngiliz ve Rum topluluklarının öncülüğünde kurulan yelken ve futbol kulüpleri, modern sporların Osmanlı topraklarında örgütlü biçimde oynandığı ilk kurumlardır. Hobart Paşa'nın girişimiyle kurulan *Imperial Yachting and Boating Club* ve İngilizler tarafından kurulan futbol kulüpleridir (Soyer, 2004). Bu kulüplerin çoğu gayrimüslim ve yabancıların elindeyken, 1903'te kurulan Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye Kulübü, Türkler tarafından kurulan ilk spor kulüplerinden biri olarak ayrı bir anlam kazanır. Kulübün adında terbiye-i bedeniye ifadesinin tercih edilmesi, beden eğitimi ile sporun iç içe geçtiği yeni bir kültürel anlayışa işaret eder.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, beden eğitimi siyaseten daha da merkezi bir konuma taşındı. İttihat ve Terakki yönetici elitinin, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı travmalar karşısında, zayıf ve hasta bir nüfus yerine gürbüz, çalışkan ve fedakar bir gençlik tahayyül ettiği bilinir. Beden eğitimi bu dönemde üç temel işleve sahipti: çocuk ve gençlerin genel sağlık düzeyini yükseltmek, askeri seferberliğe hazırlık sağlamak ve milli kimliği bedensel pratikler üzerinden inşa etmek (Özçakır ve Yıldırım, 2016). Dolayısıyla beden eğitimi dersi artık yalnızca bir spor veya oyun saati değil bunun yanında ulus-devlet projesinin kritik bir bileşeni olarak kavranıyordu.

Bu ideolojik dönüşüm, 1913 tarihli *Tedrisat-ı İbtidai ye Kanunu Muvakkatı* ile hukuki zemine taşındı. Kanun, ilkokul düzeyinde Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları dersini programın zorunlu bölümüne ekliyor, ayrıca erkek öğrenciler için Eftal-i Zükura Talim-i Askeri adı altında askeri hazırlık niteliğinde bir ders öngörüyordu. Bu düzenleme beden eğitiminin sadece ortaöğretimde değil ilkokulun en erken sınıflarında bile sistematik bir faaliyet haline gelmesini hedefliyordu. Böylece beden eğitimi, çocukluk çağının temel bir oluşturucu disiplini konumuna yükselmişti (Özçakır, 2016).

Bu noktada, II. Meşrutiyet dönemi beden eğitiminin simge ismi Selim Sırrı Tarcan'ın rolü kritik önem taşır. Tarcan, İsveç'te aldığı beden eğitimi sonrasında, Osmanlı'daki aletli Alman-Fransız jimnastiği sistemini bilimsel temelli, sağlık odaklı ve pedagojik açıdan daha uygun bulduğu İsveç jimnastiği ile değiştirmek üzere yoğun bir çabaya girişmiştir. Mutlu'nun ayrıntılı biyografik çalışmasında, Tarcan'ın İsveç'te geçirdiği eğitim süreci, ders gözlemleri ve oradaki uzmanlarla kurduğu ilişkiler geniş biçimde ele alınır (Mutlu vd., 2024). Tarcan, yurda döndükten sonra hem Maarif Nezareti müfettişi hem beden eğitimi öğretmeni hem de yazar olarak faaliyet göstermiş ve İsveç jimnastiğini mektep programlarının temel sistemi haline getirmeye çalışmıştır.

Tarcan'ın 1913 tarihli *İsveç Usulü Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları* ile 1915 tarihli *Terbiye-i Bedeniye: İsveç Usulü ve Mektep Oyunları* adlı kitapları, II. Meşrutiyet döneminde yazılmış en sistematik beden eğitimi ders kitaplarıdır. Kitabın 1913 baskısında yer alan bir örnek ders planında, 40 dakikalık ders üç bölüm halinde düzenlenmiştir: 5–7 dakikalık başlangıç ısınma hareketleri, 25 dakikalık asıl jimnastik safhası ve 5–8 dakikalık oyun veya gevşeme bölümü. Hareketler, dikkat, rahat, sağa, sola gibi komutlarla toplu halde yapılmakta ancak Tarcan, her hareketin yanında hangi kas gruplarını çalıştırdığını ve ne tür sağlık yararı sağladığını da açıklamaktadır. Bu, beden eğitiminin ilk kez

fizyolojik bilgiyle doğrudan ilişkilendirildiği ve öğretmenin eline bilimsel bir rehber verildiği anlamına gelir (Özçakır, 2016).

II. Meşrutiyet döneminde kızların beden eğitimi, modernleşme ile muhafazakar toplumsal cinsiyet kodlarının gerilimini barındırır. Kız sultanileri ve kız öğretmen okullarında beden eğitimi dersinin programlara girmesi, kadın bedeninin de sağlık ve ulusun biyolojik geleceği açısından önemsendiğini gösterir. Ancak dersin içeriği, erkeklerin askeri hazırlık ve dayanıklılık odaklı programlarından belirgin biçimde ayrılır. Kızlar için önerilen hareketler daha çok hafif jimnastik, yürüyüş ve oyunlardan oluşur. Burada amaç, sağlıklı anneler yetiştirmek ve zarif bir duruş kazandırmaktır (Özçakır, 2016; Çelik ve Bulgu, 2010). Bu durum, kadın bedeninin kamusal alanda görünürlüğünün artmasına karşın, beden eğitimi uygulamalarının erkek egemen normlardan bütünüyle kopmadığını gösterir.

Beden eğitiminin okul dışındaki uzantıları ise gençlik örgütleri ve spor kulüpleri üzerinden gelişti. Maarif Nezareti'nin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı gençlik derneklerinin beden terbiyesini milli bir görev olarak tanımladığı ve izcilik benzeri etkinlikler ve yürüyüşler düzenlerlerdi (Özçakır ve Yıldırım, 2016). Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye, Fenerbahçe ve Galatasaray gibi kulüpler, sadece spor müsabakaları düzenleyen kurumlar değil aynı zamanda beden eğitiminin toplumsal ve siyasal anlamlar kazandığı mekanlar haline gelmiştir. Böylece beden eğitimi, okul duvarlarının ötesine taşarak günlük yaşamın ve şehir kültürünün parçası olmuştur.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde beden eğitimi uygulamalarını birlikte düşündüğümüzde, Cumhuriyet'in beden eğitimi politikalarına miras kalan üç temel hattı görmek mümkündür. Birincisi, beden eğitimi giderek daha erken yaşlardan itibaren tüm çocuklar için zorunlu hale gelen bir ders olarak kurumsallaşmıştır. Bu süreç 1869 Nizamnamesi ile başlayıp, 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ilkökul düzeyine kadar yayılmıştır. İkincisi, beden eğitimi pedagojik olarak kaba kuvvet odaklı aletli jimnastikten, İsveç jimnastiği örneğinde görüldüğü üzere bilimsel, sağlık temelli ve çocuk merkezli bir modele doğru evrilmiştir. Üçüncüsü, beden eğitimi, okul, ordu ve kulüp üçgeninde örgütlenen geniş bir beden kültürünün çekirdeği haline gelmiş ve ulus-devlet projesinin biyopolitik boyutunu taşımıştır.

Cumhuriyet yönetimi, bu mirasın üzerine kendi ideolojik hedeflerini eklemiştir. Gürbüz ve inkılapçı Türk genci ideali, II. Meşrutiyet'in gürbüz beden söyleminin seküler ve daha radikal bir devamı olarak okunabilir. Öte yandan, Cumhuriyet döneminde beden eğitimi öğretmeni yetiştiren kurumların açılması, Tarcan'ın gerçekleştiremediği Darülmualimin idealinin gecikmiş bir hayata geçişidir. Bu nedenle Tanzimat ve II. Meşrutiyet'teki

beden eğitimi uygulamalarını sadece ön tarih olarak değil, günümüz beden eğitimi vizyonunun da tarihsel katmanları olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü bugün öğrenci merkezli, kapsayıcı ve sağlık odaklı beden eğitimi anlayışının pek çok ilkesi, yüzyıl önce İsveç jimnastiği tartışmalarında ve çocuk bedenine dair erken pedagojik metinlerde filizlenmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ve Jimnastik Derslerinin Resmi Olarak Programa Girişi

19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı eğitim sisteminin hem yapısal hem de ideolojik açıdan köklü bir dönüşüme uğradığı bir dönem olarak dikkat çeker. Tanzimat sonrasında oluşan reform atmosferi, devletin merkezileşmesini, bürokratik rasyonelleşmeyi ve toplumun yeniden düzenlenmesini hedefleyen geniş bir modernleşme projesinin parçasıdır. Bu modernleşme sürecinin en kritik araçlarından biri eğitimidir. Okul, bu dönemde yalnızca bilgi aktarılan bir kurum değil, aynı zamanda disiplinin, ahlaki terbiyenin ve bedenin kontrolünün sağlandığı bir toplumsal yatırım alanı haline gelmiştir (Somel, 2001).

Bu çerçevede 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı eğitim tarihinin en kapsamlı ve sistematik düzenlemelerinden biri olarak görülür. Nizamname, ilköğretimden yükseköğretime kadar tüm eğitim basamaklarını yeniden tasarlamış, ders programlarını standartlaştırmış ve maarif teşkilatını merkezileştirmiştir (Akyüz, 2009). Ancak söz konusu düzenlemenin tarihsel önemi yalnızca eğitim sisteminin genel yapısıyla sınırlı değildir. Nizamname, Osmanlı tarihinde ilk kez beden eğitimi (jimnastik) dersini resmi olarak müfredata dahil eden hukuki belge olması bakımından özel bir konuma sahiptir (Soyer, 2004).

Nizamname'nin hazırlanışı, Osmanlı yönetici kadrolarının modern devlet anlayışını nasıl içselleştirdiğini ortaya koyar. Avrupa'da, özellikle de Fransa'da 19. yüzyıl boyunca uygulanan ulusal eğitim modelinden doğrudan etkilenilmiş, Fransız *école-collège-lycée* sistemi Osmanlı'ya uyarlanmıştır (Somel, 2001). Bu uyarlama içinde beden eğitimi, modern bireyin zihnen gelişmesinin yanında beden de geliştirilmesi gerektiği fikrine dayanmıştır. Genç nüfusun fiziksel sağlığının devlet için stratejik bir unsur olduğu kabul edilmiştir (Çelik ve Bulgu, 2010).

Nizamname'nin rüşdiyelere ilişkin maddelerinde jimnastiğin zorunlu ders olarak tanımlanması, beden eğitiminin Osmanlı eğitim sistemi içinde kurumsal bir kimlik kazanması anlamına gelir (Soyer, 2004). Bu hüküm, daha önce yalnızca askeri okullara özgü olan jimnastik uygulamalarını sivil eğitime taşıyarak önemli bir paradigmatik değişimi temsil eder. Rüşdiyeler,

Tanzimat döneminin modern ortaokul yapısını oluşturduğundan, bu kurumlarda jimnastiğin zorunlu hale gelmesi genç neslin fiziksel olarak güçlendirilmesini devlet politikasının gereği haline getirmiştir. Bu noktada dikkat çekici olan, jimnastik dersinin sadece hareket ile değil, sağlık, beden düzeni ve ahlak anlayışıyla ilişkilendirilmesidir. Nizamname’de dersin amacı öğrencilerin bedenlen kuvvetlendirilmesi ve sağlıklarının korunması olarak belirtilir (Akyüz, 2009). Bu ifadeler, Foucault’nun biyopolitika kavramıyla uyumlu biçimde, devletin bedenleri rasyonel, üretken ve disiplinli kılmaya yönelik modern stratejisini yansıtır. Osmanlı’da beden ilk kez böylesine kurumsal ve pedagojik bir düzlemde tanımlanmıştır.

Dersin programa girmesi, uygulamada çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. En temel sorun, bu dersi verebilecek yerli öğretmen eksikliğidir. Dönemin salname ve maarif raporları, jimnastik derslerinin çoğu okulda yabancı uzmanlar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir (Soyer, 2004). Fransız jimnastik hocaları Curel, Moiroux ve Martinetti gibi isimler Harbiye ve sivil okullarda ders vermiş ve özellikle aletli jimnastik alanında Avrupa standartlarını Osmanlı’ya taşımışlardır. Ancak aletli jimnastiğin pedagojik olarak küçük yaş grupları için uygun olmaması ve kazalara yol açması nedeniyle birçok okulda öğrenci ve ailelerde çekince uyandırdığı bilinmektedir (Dever ve İslam, 2024).

Nizamname’nin ardından beden eğitiminin sivil okullardan diğer eğitim kurumlarına yayılması önemli bir gelişmedir. 1870’te Mekteb-i Tıbbiye’nin, 1877’de idadilerin programlarına cinnastik dersi eklenmiştir (Somel, 2001). Tıp öğrencileri için jimnastik, modern tıp ve sağlıklı beden anlayışıyla ilişkilendirilmiş, idadilerde ise askeri hazırlığın parçası olarak görülmüştür. Böylece beden eğitimi, tıp, eğitim ve askerlik üçgeni içinde genişleyen çok yönlü bir kurumsal alan haline gelmiştir.

Nizamname’nin toplumsal cinsiyet bağlamında yarattığı sınırlar da kayda değerdir. Erkek rüşdiyelerinde jimnastik zorunlu ders olarak yer alırken, kız rüşdiyelerinin programlarında bu derse yer verilmemiştir (Akyüz, 2009). Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin kadın bedeni üzerindeki muhafazakar ve sınırlayıcı tavrının göstergesidir. Kadınlar için beden eğitimi ancak II. Meşrutiyet döneminde sınırlı şekilde gündeme gelebilecek, dolayısıyla Nizamname kadınların kamusal bedensel görünürliğini desteklemekten uzakta kalacaktır (Özçakır, 2016).

Arşivlerde bulunan 1870–1885 dönemine ait Maarif Nezareti raporları, Nizamname’nin beden eğitimi hükümlerinin taşrada oldukça sınırlı uygulanabildiğini göstermektedir. Bu raporlarda, okul binalarında jimnastik yapılabilecek alanların bulunmadığı, jimnastik aletlerinin temin

edilemediği, öğretmen eksikliği nedeniyle dersin çoğu zaman teorik işlendiği kaydedilmiştir. Bu bulgular, Nizamname'nin hukuki gücünün uygulamada her zaman karşılık bulmadığını, modernleşme girişimlerinin çoğu zaman maddi altyapı ve insan kaynağı sorunlarına takıldığını gösterir (Somel, 2001; Soyer, 2004).

Bununla birlikte, tüm bu eksikliklere rağmen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin beden eğitimi açısından tarihsel değeri son derece büyüktür. Nizamname, Osmanlı eğitim sisteminde bedenın pedagojik bir kategori olarak tanımlandığı ilk hukuki belgedir. Ayrıca beden eğitiminin modernleşme söylemi içindeki yerini belirlemiş ve öğrencilerin bedensel gelişimi, sağlığı ve disiplinine dair devlet politikalarını yapılandırmıştır. Bu politika, II. Meşrutiyet döneminde Selim Sırrı Tarcan'ın İsveç jimnastığı temelli yaklaşımıyla bilimsel bir çerçeveye kavuşacak ve Cumhuriyet döneminde 1926 müfredatı ve 1938 Beden Terbiyesi Kanunu ile kurumsallaşacaktır (Mutlu vd., 2024). Böylece 1869 Nizamnamesi, Cumhuriyet Türkiye'sinin beden eğitimi vizyonunun tarihsel köklerini oluşturan temel metinlerden biri haline gelmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı modernleşmesinde bedenın yeniden tanımlandığı kritik bir dönemektir. Jimnastik dersinin programa resmi olarak girişı, eğitim politikalarında bedensel sağlığın, disiplinin ve toplumsal düzenin önemli bir unsur olarak görölmeye başlandığını kanıtlar. Bu süreç, modern Türkiye'nin beden eğitimi felsefesini şekillendiren uzun tarihsel sürekliliğin başlangıç noktalarından biridir.

Selim Sırrı Tarcan ve İsveç Jimnastik Sisteminin Etkisi

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde beden eğitiminin kurumsallaşması, yalnızca hukuki düzenlemeler veya okul programlarının yenilenmesiyle sınırlı değildir. Bu dönüşüm, aynı zamanda dönemin pedagojik, tıbbi, askeri ve sosyo-politik dinamikleriyle iç içe gelişen bir kültürel yeniden yapılanmayı ifade eder. Bu yeniden yapılanmanın en etkili aktörlerinden biri hiç kuşkusuz Selim Sırrı Tarcan'dır. Tarcan, hem beden eğitiminin hem de çağdaş spor kültürünün Türkiye'deki gelişim seyrini belirleyen figür olarak kabul edilir. Onun katkılarını yalnızca öğretmenlik faaliyetleri veya yazdığı kitaplarla sınırlamak eksik olur. Tarcan, beden anlayışını bilimsel temellere oturtan, öğretim yöntemlerini çağdaşlaştıran, kurumsal yapıları şekillendiren ve sporun toplumsal meşruiyetini artıran bir modernleşme lideridir (Mutlu vd., 2024).

Tarcan'ın etkisini anlamak için öncelikle Osmanlı'da beden eğitiminin içinde bulunduğu koşulları ele almak gerekir. Tanzimat ve II. Meşrutiyet

dönemlerinde beden eğitimi dersi mevcuttu fakat uygulamada ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Dersler çoğunlukla yabancı uzmanlar tarafından yürütülüyor, pedagojik ilkeler yeterince gözetilmiyor, aletli jimnastiğin öğrencilerin yaş ve fiziksel gelişimine uygun olmadığı yönünde şikayetler artıyor, aileler çocuklarının sakatlanmasından endişe ediyor ve ders araçlarının temini konusunda büyük zorluklar yaşıyordu (Dever ve İslam, 2024). Ayrıca dersin amacı daha çok askeri hazırlığa indirgenmişti. Beden eğitiminin sağlık, gelişim ve pedagojik tarafı genel olarak ihmal ediliyordu. İşte Tarcan, tam da böyle bir ortamda Avrupa'daki modern gelişmeleri Osmanlı'ya taşımış ve beden eğitiminin yönünü köklü biçimde değiştirmiştir.

Selim Sırrı Tarcan'ın beden eğitimi alanındaki dönüşüm gücünün kaynağı, İsveç jimnastik sistemi ile kurduğu organik bağdır. İsveç jimnastiği, 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da büyük saygınlık kazanmış ve özellikle bilimsel-fizyolojik temelleri nedeniyle sağlık jimnastiği olarak anılmıştır. Sistem, İsveçli pedagoğ Pehr Henrik Ling tarafından geliştirilmiş, daha sonra oğlu Hjalmar Ling tarafından ilköğretim ve öğretmen okulu programlarına uyarlanarak devlet eliyle yaygınlaştırılmıştır. İsveç jimnastiğini diğer ulusal sistemlerden ayıran temel özellik, beden hareketlerini anatomi ve fizyoloji bilgisiyle ilişkilendirmesi, aletsiz hareketlere ağırlık vermesi ve çocukların gelişim özelliklerine uygun bir pedagojik yaklaşım benimsemesidir (Şinoforoğlu, 2020). Bu yaklaşım, Osmanlı'daki aletli jimnastiğin sert ve askeri ağırlıklı yapısından tamamen farklı bir paradigmayı temsil ediyordu.

Tarcan'ın İsveç jimnastiği ile tanışması tesadüfi değildir. 1909'da Maarif Nezareti tarafından eğitimde modernleşme çalışmalarını incelemek üzere Avrupa'ya gönderilen Tarcan, İsveç'te Gymnastiska Centralinstitutet'te uzmanlık eğitimi almış ve jimnastik teknikleri ile birlikte hareket felsefesine, bedeninin sağlıkla ilişkisine, oyun ve ritmin eğitimdeki yerine dair kapsamlı bir birikim edinmiştir (Mutlu vd., 2024). Dönüşünde bu birikimi Osmanlı eğitim sistemine uyarlamak için yoğun bir çaba içine girmiştir. Bu çabanın ilk ve en somut ürünleri, onun kaleme aldığı kitaplar ve öğretim programlarıdır.

Tarcan'ın en bilinen eserleri arasında *İsveç Usulü Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları* (1913) ile *Terbiye-i Bedeniye: İsveç Usulü ve Mektep Oyunları* (1915) bulunur. Bu kitaplar, Osmanlı'da beden eğitimi için yazılmış ilk sistematik, bilimsel temelli ders kitapları olarak kabul edilir (Mutlu vd., 2024). Kaynaklarda yer alan bilgilere göre kitaplar öğretmenlerle birlikte öğrencilere ve idarecilere de hitap etmekte ve beden hareketlerinin fizyolojik etkilerini açıklamakta, ders saatlerinin planlanmasıyla ilgili öneriler sunmakta ve okullarda oyun kültürünün geliştirilmesine özel önem vermektedir. Bu

yönüyle Tarcan, Osmanlı eğitim sistemine sadece yeni bir jimnastik modeli değil, aynı zamanda bir pedagojik vizyon kazandırmıştır.

İsveç jimnastiğinin Osmanlı okullarında uygulanmaya başlaması, beden eğitimi anlayışında bir paradigma değişimi yaratmıştır. Aletli jimnastik yerine aletli–aletsiz karma, fakat ağırlıklı olarak aletsiz hareketler kullanılmaya başlanmış, hareketler sert disiplin komutlarıyla değil, ritmik ve düzenli biçimde yapılmış ve dersler sağlık, duruş bozukluklarının düzeltilmesi, esneklik ve koordinasyon gibi fizyolojik hedeflere göre planlanmıştır. Öğrencinin yaşına ve gelişim düzeyine uygun hareket seçme ilkesi Osmanlı beden eğitimi tarihinde ilk kez bu dönemde yerleşmeye başlamıştır (Şinoforoğlu, 2020).

Tarcan'ın aynı zamanda oyun ve çocuk gelişimi konusunda da öncü olmuştur. Tarcan, Avrupa'da gördüğü oyun temelli pedagojiyi Osmanlı eğitimine taşımış ve çocuk oyunlarının bedensel, sosyal ve zihinsel gelişimdeki rolünü vurgulamıştır. Oyun, Tarcan'ın anlayışında boş zaman etkinliği değil çocukları özgürleştiren, işbirliğine yönlendiren ve hareket becerilerini doğal biçimde geliştiren bir eğitim aracıdır. Bu yaklaşım, II. Meşrutiyet dönemindeki mektep oyunları dersinin programlara girmesinde belirleyici olmuştur (Özçakır ve Yıldırım, 2016). Özellikle kız öğrenciler için oyunların beden eğitiminin önemli bileşeni olarak görülmesi, dönemin toplumsal cinsiyet rejimi düşünüldüğünde çarpıcı bir yeniliktir.

Tarcan'ın İsveç jimnastiğini Osmanlı'ya taşıırken en belirgin motivasyonlarından biri, beden eğitiminin bilimselleştirilmesidir. Osmanlı'da beden eğitimi uzun süre cambazhane kültürüyle, zorlayıcı askeri hareketlerle ve çoğu zaman bilgiye dayanmayan uygulamalarla ilişkilendirilmişti. Tarcan'ın yazıları, beden eğitiminde bilimsel bilginin esas alınması gerektiğini vurgular. *Terbiye-i Bedeniye* adlı eserinin giriş bölümünde Tarcan, jimnastik dersinin yalnızca kuvvet gösterisi olmadığını, doğru solunum, kas gruplarının sistemli çalışması ve sağlık alışkanlıklarının kazandırılması açısından vazgeçilmez bir pedagojik alan olduğunu belirtir (akt. Mutlu vd., 2024). Bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde beden eğitimi derslerinin fizyoloji, anatomi ve hijyen bilgisiyle temellendirilmesinin doğrudan öncüsüdür.

Tarcan'ın katkılarında biri de beden eğitimi öğretmenliği mesleğinin oluşumuna yaptığı öncülük faaliyetleridir. 1914'te açılması planlanan fakat savaş nedeniyle açılmayan Terbiye-i Bedeniye Darülmualimini projesi, doğrudan Tarcan'ın girişimiyle şekillenmişti. Bu kurum, Osmanlı'da ilk kez beden eğitimi öğretmeni yetiştirmeyi hedefliyordu (Şinoforoğlu, 2020). Her ne kadar kurum açılmasa da öğretmen yetiştirme fikrinin kendisi bile, beden eğitiminin profesyonelleşmesi açısından büyük bir adımdı. Bu

girişim, Cumhuriyet döneminde 1926'da kurulan Gazi Terbiye Enstitüsü ve 1932'de açılan Ankara Beden Terbiyesi Bölümünün tarihsel öncülü olarak kabul edilir.

Tarcan'ın İsveç jimnastiği üzerindeki etkisini anlamak için bir diğer boyut, onun kurumsal spor örgütlenmesine yaptığı katkılardır. 1909'da kurulan Osmanlı Güç Dernekleri, izcilik hareketi ve beden terbiyesi cemiyetleri, Tarcan'ın yoğun çabalarıyla örgütlenmiş ve gençlerin bedenlerini geliştirmelerinin ulusal bilinçle bütünleştirilmesi fikri bu dönemde öne çıkmıştır (Mutlu vd., 2024). Tarcan, beden eğitimi ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi aşırı militarist bir eksenle değil, sağlıklı, ahlaklı ve çalışkan gençlik ideali üzerinden tanımlamıştı. Bu yaklaşım, dönemin ulusalcı atmosferine uygun biçimde geniş kabul görmüştür.

İsveç jimnastiğinin Osmanlı'ya taşınmasının en önemli sonuçlarından biri, beden eğitiminin uluslararasılaşmasıdır. Tarcan, İsveç'te uluslararası spor örgütleriyle yakın temas içinde bulunmuş ve Pierre de Coubertin ile iletişim kurarak Olimpiyat hareketinin Osmanlı'daki ilk temsilcilerinden biri olmuştur. Bu temaslar, beden eğitiminin uluslararası standartlarını Osmanlı eğitim sistemine taşıyan bir etkileşim yaratmıştır. Nitekim Cumhuriyet dönemindeki beden eğitimi programlarında kullanılan terminolojinin büyük bölümü Tarcan'ın çeviri ve uyarlamalarıyla şekillenmiştir (Özçakır, 2016).

Tarcan'ın çalışmalarının Cumhuriyet dönemine etkisi çok daha belirgindir. Cumhuriyet'in eğitim felsefesi, fikren, beden ve ruhen gelişmiş yurttaş idealiyle dayanır. Bu ideolojinin beden kısmını oluşturan kavramlar (sağlıklı yaşam, beden disiplini, oyun ve spor kültürü, bilinçli hareket alışkanlıkları, toplumsal beden anlayışı) doğrudan Tarcan'ın II. Meşrutiyet döneminde attığı temellere dayanır (Mutlu vd., 2024). 1926 İlk Mektep Müfredatı'nda oyun ve jimnastik dersinin içeriğinin İsveç sistemine benzer biçimde yapılandırılması, Tarcan'ın pedagojik mirasının sürekliliğini gösterir. 1938 Beden Terbiyesi Kanunu'nun hazırlık çalışmalarında kullanılan kavram ve amaçların büyük bölümü, Tarcan'ın eserlerinde yer alan beden eğitimi felsefesiyle uyumludur.

Bu bilgiler Selim Sırrı Tarcan'ın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan beden eğitimi tarihinin en belirgin dönüştürücü figürlerinden biri olduğunu gösterir. İsveç jimnastik sistemini Osmanlı koşullarına uyarlayarak beden eğitimi bilimsel, pedagojik ve modern temeller üzerine oturtmuş ve ders kitapları, öğretmen yetiştirme girişimleri, oyun kültürü, kurumsal örgütlenmeler ve uluslararası ilişkiler aracılığıyla Türkiye'de modern beden eğitiminin altyapısını oluşturmuştur. Onun çalışmaları, bir beden eğitimi reformunun yanında modern Türkiye'nin sağlıklı, disiplinli ve bilinçli yurttaş

idealinin ilk ifadelerinden biridir. Dolayısıyla Tarcan'ın İsveç jimnastiği aracılığıyla kurduğu sistem, Türkiye'de beden eğitimi tarihinin kırılma noktalarından birini temsil eder.

Cumhuriyet'e Zemin Hazırlayan Kurumsal Gelişmeler

Cumhuriyet'e zemin hazırlayan kurumsal gelişmeler dendiğinde, yalnızca 1923 sonrasındaki düzenlemeleri değil, geç Osmanlı'dan itibaren biriken hukuki, idari, okul temelli ve sivil örgütlenmeleri birlikte düşünmek gerekir. Bu birikim, beden eğitimi ve sporun Cumhuriyet'te sıfırdan kurulmadığını aslında Tanzimat'tan başlayarak giderek yoğunlaşan bir kurumsal ve zihinsel sürekliliğin üzerine inşa edildiğini gösterir. Dolayısıyla geç Osmanlı döneminde spor ve beden eğitimi alanındaki Batılılaşma çabaları tam anlamıyla kitleselleşememiş olsa da ileride kurulacak Cumhuriyet'in fikirselleşme ve kurumsal altyapısını oluşturmuştur.

Bu sürekliliğin ilk halkası, eğitim sisteminin merkezileştirilmesi ve standartlaştırılmasıdır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, rüşdiyelerde jimnastiği zorunlu ders olarak programa dahil ederek, beden eğitiminin hukuki statüsünü belirlemiştir. Bu adım, Cumhuriyet'in beden terbiyesini tüm yurttaki örgün eğitimle yaygınlaştırma hedefinin erken habercisidir. 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı ile ilkökul programına Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları dersinin girmesi, beden eğitiminin ortaöğretim kurumları ile birlikte daha küçük yaş düzeyinde de zorunlu bir eğitim unsuru olarak görülmeye başlandığını gösterir (Günay, 2013). Bu düzenlemelerde dersin amaçları, oynanan oyunlar ve askeri talimle ilişkisi açıkça tanımlanmış ve böylece Cumhuriyet'in oyun, jimnastik ve spor temelli ders örgüsüne doğrudan bir normatif zemin hazırlanmıştır (Özçakır, 2016).

Bu hukuki çerçeveyi, II. Meşrutiyet sonrasında güçlenen idari ve denetim mekanizmaları tamamlar. Selim Sırrı Tarcan'ın Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda Terbiye-i Bedeniye Müfettiş-i Umumisi sıfatıyla görevlendirilmesi, beden eğitiminin artık sadece ders kitabı veya yönetmelik düzeyinde değil aynı zamanda idari teşkilat içinde de bir alan olarak tanındığını gösterir (Günay, 2013). Tarcan'ın anılarında aktardığı üzere, Emrullah Efendi onu yalnızca müfettiş değil aynı zamanda müessis olarak görevlendirmiş, erkek muallim mektebinin programına haftada iki saat beden eğitimi dersi konmuş ve bu dersin hem uygulanması hem de öğretmen yetiştirme işlevi Tarcan'a bırakılmıştır. Bu uygulama, Cumhuriyet döneminde öğretmen okullarının beden eğitimi ile bütünleşmesinin doğrudan öncülü niteliğindedir.

Yine bu dönemde İstanbul Muallim Mektebi öğrencilerine verilen teorik-uygulamalı beden eğitimi dersleri ve kız muallim mekteplerinden seçilen öğrencilerin, kız okullarına beden eğitimi öğretmeni olarak atanması, beden eğitiminin cinsiyet boyutunda da kurumsal bir açılım yarattı (Günay, 2013). Tarcan'ın Cağaloğlu'nda inşaatını başlattığı Terbiye-i Bedeniye Muallim Mektebi binasının savaş nedeniyle amacına ulaşamaması, Osmanlı'nın maddi imkansızlıklarını yansıtırsa da bu proje, beden eğitimi öğretmeni yetiştirecek müstakil bir kurum fikrinin ne kadar ileri bir aşamaya geldiğini gösterir (Şinoforoğlu, 2020). Cumhuriyet'in 1932'de Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü bünyesinde Beden Terbiyesi Şubesi açarak bu fikri hayata geçirmesi, bu anlamda doğrudan bir süreklilik örneğidir.

Cumhuriyet'e giden yolda beden eğitimi alanındaki kurumsal gelişmeler yalnızca bakanlık ve okul ölçeğiyle sınırlı değildir. Sivil spor kulüpleri, terbiye-i bedeniye yurtları ve paramiliter gençlik örgütleri de bu sürecin ayrılmaz parçalarıdır. Geç Osmanlı'nın spor kulüpleri, ilk bakışta futbol veya jimnastik etrafında örgütlenmiş eğlence merkezleri gibi görünse de nizamnamelerinde terbiye-i bedeniye ve fikriyenin tamimi, gençleri hayat mücadelesine alıştırmak, kuvvetli, çevik ve ahlaklı nesiller yetiştirmek gibi hedeflere yer vererek Cumhuriyet'in gençlik ve beden idealiyle örtüşen bir söylem üretmişlerdir (Kolay, 2017). Kolay (2017) çalışmasında Fenerbahçe, Hilal, Vefa İdman Yurdu, Darüşşafaka Terbiye-i Bedeniye Kulübü, Kanlıca ve Kumkapı Terbiye-i Bedeniye Yurtları, Vahdet-i Bedeniye Yurdu gibi yapıların, doğrudan terbiye-i bedeniye kavramı üzerinden kendilerini tanımlamakta ve beden terbiyesini yalnızca sportif bir etkinlik değil, aynı zamanda ahlaki ve fikri olgunlaşmanın aracı olarak konumlandırmakta olduğunu ifade etmektedir.

Bu kulüpleşme dalgasının öncesinde, II. Abdülhamid istibdadı döneminde spor kulüpleri büyük ölçüde azınlık ve yabancıların inisiyatifinde kurulmuş, Türk ve Müslüman gençlerin spor yoluyla bir araya gelmesi çok sıkı biçimde denetlenmişti. Çelik ve Bulgu (2010)'nın belirttiği gibi, bu dönemde Beşiktaş (1903), Galatasaray (1905) ve Fenerbahçe'nin (1907) kuruluşu, hem istibdat rejiminin gençlik üzerindeki baskısına bir tepki, hem de modern sporun Türk gençleri arasında yayılmasının başlangıcı olarak görülmüştür. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve Cemiyetler Kanunu'nun sağladığı görece özgürlük ortamı, bu kulüpleşmeyi hızlandırmış ve böylece Cumhuriyet'in spor politikalarının üzerinde yükseleceği sivil spor altyapısı şekillenmeye başlamıştır.

Günay (2013)'ın Osmanlı dönemi spor cemiyetlerini ve jimnastik derslerinin milliyetçilik hareketlerindeki rolünü incelediği çalışmada,

Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü, Darüşşafaka Terbiye-i Bedeniye Kulübü, çeşitli idman yurtları ve spor cemiyetlerinin, gençliğe yalnızca beden terbiyesi vermekle kalmayıp aynı zamanda milliyetçi ve fedakar bir karakter kazandırmayı hedefledikleri vurgulanır. Bu cemiyetler, nizamnamelerinde kuvve-i maddiye ve maneviyeyi geliştirmek, memleketin şanına hizmet etmek, gençleri seferberlik ve savaşlara hazırlamak gibi ifadelerle yer vermişlerdir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in sağlam kafa sağlam vücutta bulunur ilkesine dayalı gençlik siyaseti, daha Meşrutiyet yıllarında beden eğitimi ve spor yoluyla denenmiş bir çizginin sürekliliğini temsil eder.

Beden eğitimi ve sporun, kulüpleşme ile birlikte devlet destekli paramiliter örgütlenmeler yoluyla da kurumsallaştığı görülür. Osmanlı Keşşaf Cemiyeti, güç dernekleri ve keşşaflık/izcilik temelli gençlik örgütleri, jimnastik ve beden terbiyesini milli ve askeri eğitimle birleştiren yapılar olarak, II. Meşrutiyet'in son yıllarında ortaya çıkmışlardır (Günay, 2013; Çelik ve Bulgu, 2010). Bu teşkilatlarda izcilik faaliyeti, yürüyüşler, kamp etkinlikleri, temel askeri disiplin ve jimnastik çalışmaları birlikte yürütülmüş ve gençlerin hem vatansever hem de bedenlen sağlam bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ateş (2012)'in II. Meşrutiyet dönemi beden terbiyesi ve paramiliter gençlik örgütleri üzerine çalışması, bu yapıları asker evlatlar yetiştirme fikrinin pratiğe dökülmüş hali olarak yorumlar ve bu da Cumhuriyet'in daha sonra Halkevleri, Millet Mektepleri, izcilik ve gençlik teşkilatları üzerinden kurmaya çalıştığı beden-millet ilişkisine açık bir ön tarih sağlar.

Öğretmen yetiştirme alanındaki girişimler de doğrudan Cumhuriyet'e zemin hazırlayan bir başka kritik kurumsal boyuttur. 1908'de Selim Sırrı Tarcan'ın İstanbul'da açtığı özel Terbiye-i Bedeniye Mektebi, hem öğrencilere spor eğitimi vermeyi hem de ileride beden eğitimi öğretmeni olarak görev yapabilecek gençlere uygulamalı formasyon kazandırmayı amaçlamıştı ancak Tarcan'ın İsveç'e gitmesiyle okul kısa sürede kapanmıştı (Şinofoğlu, 2020). 1914'te hazırlıkları tamamlanan, fakat savaş nedeniyle açılmayan Terbiye-i Bedeniye Darülmuallimini ise, beden eğitimi öğretmeni yetiştirecek bağımsız bir darülmuallimin olarak tasarlanmış ve programında anatomi, fizyoloji, hijyen, pedagojik formasyon ve İsveç jimnastiğine dayalı uygulama derslerine yer verilmiştir (Şinofoğlu ve Yıldırım, 2017). Açılmamış olsa da bu kurum için hazırlanan nizamname ve program taslakları, Cumhuriyet'in 1920'lerde ve 1930'larda uygulamaya koyacağı beden eğitimi öğretmeni yetiştirme modellerinin düşünsel ve örgütsel öncülleri olmuştur.

Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in hemen eşiğinde toplanan Birinci Heyet-i İlmiye (15 Temmuz-15 Ağustos 1923), beden eğitimi

alanında Cumhuriyet'in izleyeceği politikanın çerçevesini belirleyen kritik bir kurumsal eşiktir. Bu kurul, milli eğitim işlerini bütün boyutlarıyla ele almış, ilköğretim, ortaöğretim, izcilik ve beden eğitimi konularını ayrı komisyonlarda tartışmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na giden sürecin temelini atmıştır (Günay, 2013). Heyet'in gündem maddelerinden biri, Terbiye-i Bedeniye Darülmuallimini'nin açılmasıdır. Bu hem Osmanlı'dan devralınan öğretmen yetiştirme idealinin devamı hem de Cumhuriyet'in beden eğitimi öğretmenliğini formal ve yüksek nitelikli bir uzmanlık alanı olarak gördüğünün açık ifadesidir. Bir başka deyişle, Cumhuriyet'in beden eğitimi politikaları, daha ilan edilmeden önce, eğitim uzmanlarının katıldığı bu kurumsal platformda tartışılmış ve ilkeleri formüle edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kurumsal gelişmeler hızlanmış fakat bu hızlanma Osmanlı'dan devralınan kadro ve birikim üzerine inşa edilmiştir. 1925'te Maarif Vekaleti'ne getirilen Mustafa Necati, beden eğitimi sadece vücudun çeşitli hareketlerle güçlendirilmesi değil, kendine özgü yöntemi olan bir bilim dalı olarak tanımlamış ve bu anlayış doğrultusunda bakanlık bünyesinde Terbiye-i Bedeniye Encümeni'ni kurmuştur (Günay, 2013). Bu encümenin çalışmalarıyla beden eğitiminin önemi resmi raporlara geçmiş, yurt dışından uzmanlar davet edilmiş, öğretmenler için kurslar açılmış ve beden eğitimi öğretmeni unvanı verilen yeni bir meslek kategorisi tanımlanmıştır. Aynı dönemde, 1926'da İstanbul'da açılan Terbiye-i Bedeniye Mektebi/Kursu, 1908'deki özel okulun ve 1914'teki açılmamış Darülmuallimin projesinin Cumhuriyet koşullarında hayata geçirilişi niteliğindedir. Şinoforoğlu (2020)'nin ifade ettiği gibi, bu kurum 1926–1930 yılları arasında beden eğitimi öğretmeni ve müfettişi yetiştirmiş, İsveç'ten getirilen uzmanların da katkısıyla programını büyük ölçüde Tarcan'ın İsveç usulü beden terbiyesi kitapları üzerine kurmuştur. Böylece, geç Osmanlı'da atılan düşünsel ve kurumsal adımlar, Cumhuriyet döneminde hem isim hem içerik düzeyinde sürdürülmüş ve terbiye-i bedeniye kavramı ve onu taşıyan kurumlar, yalnızca bir zihniyet mirası olarak değil aynı zamanda doğrudan örgütsel bir süreklilik olarak varlığını korumuştur.

Bütün bu kurumsal gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, Cumhuriyet'in beden eğitimi ve spor alanındaki büyük hamlelerinin (1938 Beden Terbiyesi Kanunu, Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Terbiyesi Bölümü'nün güçlenmesi, ulusal spor teşkilatlarının kurulması) kendiliğinden, kopuk ve ani kararlar olmadığı aksine geç Osmanlı'dan itibaren biriken yasal düzenlemeler, müfettişlikler, öğretmen okulu projeleri, spor kulüpleri, beden terbiyesi yurtları, paramiliter gençlik örgütleri ve uzmanlaşma çabalarının üzerine inşa edildiği anlaşılır. Dolayısıyla Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında spor ve beden eğitimi alanında kitlelere yayılan bir rıza kültürü tam anlamıyla

oluşturulamamış olsa da bu dönemin kurumsal deneyimleri Cumhuriyet'in beden politikalarına hem düşünsel hem de örgütsel bir zemin sağlamıştır. Bu doğrultuda Cumhuriyet'e zemin hazırlayan kurumsal gelişmeler, beden eğitimi açısından bakıldığında, bir yandan eğitim mevzuatında bedenin görünür hale gelmesi diğer yandan spor ve gençlik alanında filizlenen çok katmanlı örgütlenmeler ve beden eğitiminin bağımsız bir uzmanlık alanı olarak tanınması süreçlerinin bütününe ifade eder.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (2009). *Türk eğitim tarihi MÖ 1000–MS 2009* (15. bs.). Pegem Akademi.
- Ateş, S. Y. (2012). *Asker evlatlar yetiştirmek: II. Meşrutiyet döneminde beden terbiyesi, askeri talim ve paramiliter gençlik örgütleri*. İletişim.
- Çelik, V. O., & Bulgu, N. (2010). Geç Osmanlı döneminde Batılılaşma ekseninde beden eğitimi ve spor. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 137–147.
- Dever, A., & İslam, A. (2024). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında okullardaki beden eğitimi derslerine sistematik bir bakış. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2(32), 159–169.
- Günay, N. (2013). Atatürk döneminde Türkiye'de beden eğitiminin gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(85), 72–100.
- Kolay, A. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul'da kurulan sporla ilgili kulüp, cemiyet ve dernekler. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 147–167.
- Mutlu, T. O., Erdoğan, M., & Konukman, F. (2024). Mekteb-i Harbiye'de beden eğitimi dersleri ve kurumsal yapılanmalar. *The Journal of Social Sciences*, 4(10), 54–59. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.3351>
- Özçakır, S. (2016). 100 yıl öncesinde Türkiye'de beden eğitimi öğretimi ve günümüzdeki yansımaları. *Spor Bilimleri Dergisi*, 26(1), 18–25. <https://doi.org/10.17644/sbd.237570>
- Özçakır, S., & Yıldırım, İ. (2016). II. Meşrutiyet dönemi beden eğitiminde çağdaş dönüşümler (1908–1918). *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 15–29. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000281
- Sağın, A. E., Yücekaya, M. A., Uğraş, S., Mergan, B., Temel, C., Duran, M., & Duarte-Mendes, P. A. (2025). The mediating role of physical education course interest in the relationship between perceived autonomy support, feedback, and school attachment. *Frontiers in Psychology*, 16, 1675108. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1675108>
- Şinforoğlu, T. (2020). Türkiye'de beden eğitimi öğretmeni yetiştirme çabaları ve öncü kuruluşlar (1908–1930). *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(Spor Tarihi Özel Sayı), 73–105. <https://doi.org/10.33689/spormetre.724325>
- Şinforoğlu, T., & Yıldırım, İ. (2017). Türkiye'nin ilk beden eğitimi öğretmeni yetiştirme girişimi: Terbiye-i Bedeniye Darülmuallimini (1914). 15. *Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi*, Antalya, Türkiye, 15–18 Kasım 2017. (Özet bildirisi)

- Soyer, E. (2004). Osmanlı Devletinde 1839–1908 Tanzimat dönemi beden eğitimi ve spor alanındaki kurumsal yapılanmalar ve okul programlarındaki yeri konusunda bir inceleme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 209–225.
- Somel, S. A. (2001). *The modernization of public education in the Ottoman Empire, 1839–1908: Islamization, autocracy and discipline* (Vol. 22). Brill.